

EGY RÉGI HISTÓRIA

Szilágyi Kata

a Szeged környéki agyagidolok előkerüléséről

68

„A gyálaréti terület »a tiszaparti édenkert« legrégebbi csücske”

(Trogmayer Ottó: A lúdvári Vénusz. *Élet és Tudomány*, 1977. november, 1471–1472)

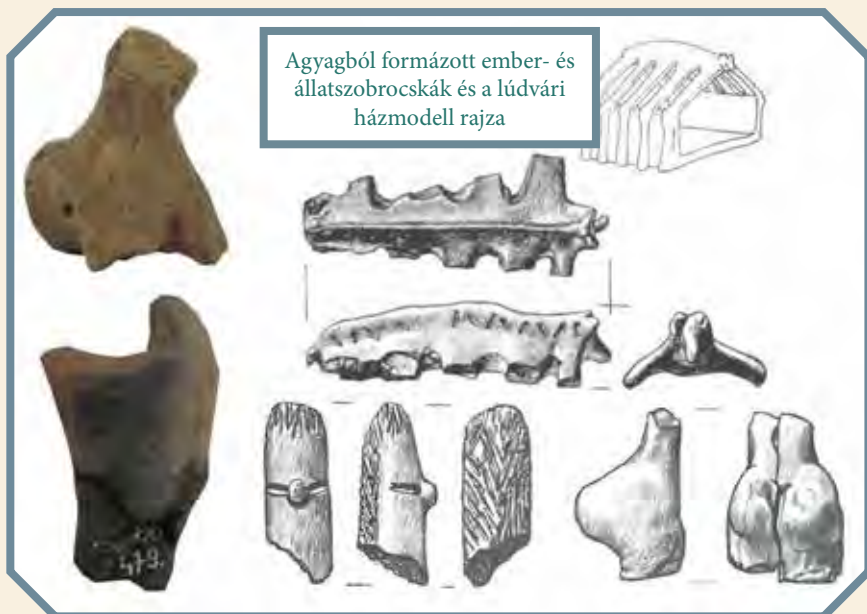
Számos sorsfordító pillanatot és folyamatot ismerünk, amelyek alapjaiban változtatták meg a történelem menetét és az emberek életkörülményeit. Nem volt ez másként az újkőkorbán, azaz a neolitikumban sem. Vere Gordon Childe világhírű ausztrál archaeológus szerint a neolitikumban történt változások olyan gyökeres módon alakították át az emberiség akkori életét, és oly mértékig befolyásolták későbbi sorsát, hogy ő ezeket az újkőkori változásokat együttesen „neolitikus forradalomnak” nevezte el. Véleménye szerint ekkor terjedt el a termelőgazdálkodás, a háziasított állat- és növényfajokkal együtt, valamint az új megélhetési stratégia által eredményezett tartósan letelepedett életmód is. Az első települések mellett egyébként az itt feltárt, agyagból készült edények és az itt lelt különböző művészeti alkotások jelentik a legfőbb forrásbázisunkat ezen újkőkori közösségek megismeréséhez, megértéséhez. A kutatás jelen álláspontja szerint igazából egy lépcsőzetesen, szakaszosan terjedő neolitizációt feltételezhetünk, amelynek egyik fontos pontját és állomását a Kárpát-medence jelentette. A Dél-Alföldön a Szeged környéki Röske-Lúd-

vár, valamint a Gyálarét-Szilágyi major nevű kora újkőkori lelőhelyek bizonyultak a legkorábbiaknak (ezek a Kr. e. 7–6. évezred fordulójáról származnak). Ezeket a településeket az úgynevezett Körös-kultúrához soroljuk, melyek gödreiből több agyagból készült embert és állatot formázó figura és házat modellező alkotás is napvilágra került.

Ez a két lelőhely valójában egy közös kiemelkedő földnyelven, a Gyálaréti-szigeten helyezkedik el, amely kiváló környezeti adottságokkal rendelkezett, ugyanis a Tisza menti mély ártér és a homokfennsík találkozott itt, ahol a folyó szigetszerű kiemelkedéseket alakított ki. Az úgynevezett III. katonai felmérésen (1869–1887) [Az Osztrák–Magyar Monarchiát katonai földmérők több ízben is felmérték, ezek az I., a II., és a III. katonai felmérés, amik a Kárpát-medence folyószabályozások előtti természetföldrajzi viszonyainak páratlan értékű forrásai – a szerk.] magyar nyelven szerepelnek a helynevek, így könnyen be lehet azonosítani e „szigeteket”. Míg az északi kiemelkedés *Szilágyi mjr.* (értsd: major), addig a déli *Ludvar mjr.* megnevezésekkel szerepel a térképen. Ezek az úgynevezett Nagy-rét területén helyezkedtek el.

Szilágyi és Ludvar mjr. a III. katonai felmérés térképrészletén (Forrás: www.mapire.eu/hu)

te, hogy azonnali leletmentésre van szükség. A lúdvári lelőhelyen Saliga Lászlóval és Makkay Jánossal már másnap elkezdték a feltárást. Hozzájuk később a – szegedi régészek körében híressé vált – dorozsmai kubikusok is csatlakoztak, akiket Trogmayer Ottó több ismeretterjesztő írásában is méltatott. Szerinte e férfiak világlátott emberek voltak, és egyenesen „minden idők legjobb ásatási munkásainak” nevezte őket. Márta Ferenc, Farkas Károly és Sutka Mihály régészeti közreműködésének tiszteletére később még egy festmény is készült róluk, amelyet a szegedi Móra Ferenc Múzeum őriz.

A névadás indokait Trogmayer Ottó egy 2005-ben megjelent ismeretterjesztő munkájában olvashatjuk, amiben azzal érvelt, hogy a 19. század derekán egy Brassempuy nevű francia településen Vénusznak nevezték el az első ott előkerült nőt ábrázoló plasztikát. Ezt követően pedig az újonnan felfedezett hasonló leleteket is Vénusznak keresztelték el, amelyhez a lelőhely nevét párosították. A gödörből egyébként rendkívül változatos és nagyon jelentős leletanyag került elő: egy ikerszájú edény, három állatszobor, egy házmodell, két mécses és összesen tíz darab idoll töredéke.

Az idoll a görög *eidolon* szóból származik, amely 'képet', 'képmást' jelent. A régészeti szakirodalomban számos kifejezést találunk a jellegzetes nőket ábrázoló plasztikák megjelölésére. Az őskőkori szobrokat vénuszoknak nevezzük, míg az újkőkori alkotásokra az idoll (agyag) szobor, (agyag)szobrocska, figura kifejezéseket használjuk.

A régészek között gyakori tapasztalat, hogy szinte mindig az ásatás utolsó napján kerülnek elő a legérdekesebb leletek. Nem történt ez másként a lúdvári feltáráson sem, ugyanis egy leletekben gazdag gödör másfél méteres mélységében Farkas Károly ásójával egy 17 cm magasságú nőalakot formázó agyagszobrot fordított ki. Trogmayer Ottó a leletet már a helyszínen lúdvári Vénusznak nevezte el, amit az ásatási naplóban *steatopyg*, azaz „zsírfarú” idollként jegyzett fel.

Kutzián Ida már az 1940-es évek derekán megjelent monográfiájában összegezte a Körös-kultúra emlékanyagát, amiben részletesen kitért ezekre az idollokra és formai csoportosításukra is. Megfigyelései szerint a zsírfarú idollok egyik oldala síkszerű, és csak a másik oldalukat alakították ki plasztikusan.

1961 októberében hivatalos bejelentés érkezett a szegedi Móra Ferenc Múzeumba, amely szerint a Kossuth Tsz. majorjának területén megkezdett építkezés régészeti lelőhelyet veszélyeztet. A helyszíni terepszemlére a múzeum fiatal régésze, Trogmayer Ottó vonult ki, aki gyorsan felismer-

Balogh Gyula: Dorozsmai kubikusok (MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, leltárszám: 89.2.6.)

A lúdvári Vénusz fotója és rajza, mellette egy khoisan törzshöz tartozó hölgyről készült felvétel, amin egy példa látható a jellegzetes zsírfarúságról

Ezek a kis szobrocskán szinte kivétel nélkül mindig töredékesen kerültek elő. A lúdvári Vénusz is nagyon hasonló kivitelű, hiszen a fényezett és kopott felületű alkotás felső teste és az egész has felőli oldala teljesen lapos. Az orrot, a karokat – és enyhén a melleket is – plasztikusan jelenítették meg. A fenék viszont oldalra és a hátfelőli rész felé is erőteljesen kialakított, olyanynira, hogy az idolt nem is lehet a lábára támasztva felállítani. Kizárólag a jókora tomporra lehet leültetni, így felmerül, hogy valójában ez lehetett az eredeti pozíciója a tárgynak, ami három részbe (felsőtest és a két fenék-láb rész) törve került elő.

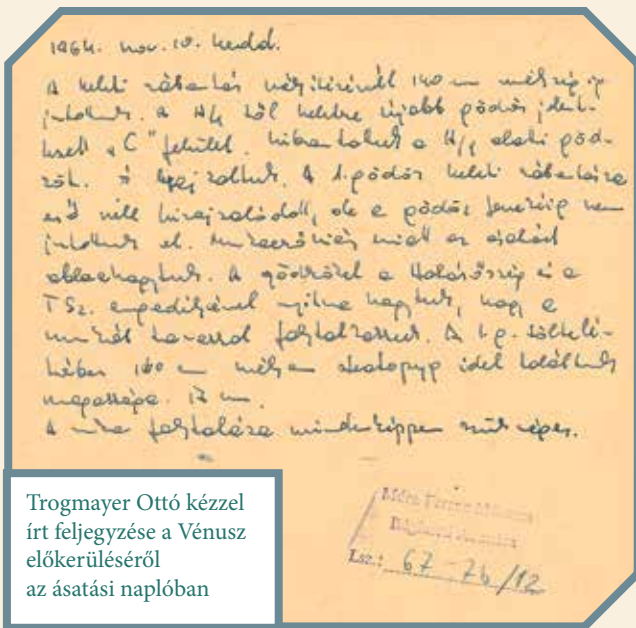
A természetes női test megformázása kapcsán felmerült a magyarázat, hogy esetleg várandós nőket ábrázolnak ezek a figurák, és a termékenység rítusával állhattak kapcsolatban. Ennek azonban ellentmond az, hogy semmiféle nyoma nincs nagy vagy akár csak némileg megnagyobbodott pocak megformálásának. Sőt, kifejezetten lapos hassal ábrázolták ezeket a nőket, legtöbbször még a köldökük sincs megjelenítve.

A lúdvári lelőhelyhez közel, a Szilágyi majorban szintén egy, a tsz-hez kapcsolódó földmunka során rengeteg további lelet került napvilágra 1964-ben. Ekkor ismét Trogmayer Ottó mérte fel az okozott régészeti kárt, és a helyszíni szemle során begyűjtött cseréptöredékeket végül eljuttatta (kicsempészte) Hans Quitta német kutatónak Berlinbe, aki a leletek C14 radiokarbon-kezelé-

A zsírfarúság, más néven *steatopygia* az átlagostól erősen eltérő, megnagyobbodott feneket jelent. Egyesek betegségnek tartják, mások csupán egy sajátos testi adottságnak. Jellegzetesen afrikai nőknél fordul elő, különösen gyakori a Szubszahara területén, a közép-afrikai pigmeus és a dél-afrikai khoisan törzsek tagjainak körében. A khoisan közösség orvosi vizsgálata alapján ez a testalkat az első terhességet követően alakul ki, s jellegzetesen a fenék és a hát 90 vagy 120°-os szöveget zár be.

sét végezte el. Ezek alapján a lelőhelyet a Kr. e. 6030–5840 közötti időszakra lehet korhatározni. Az innen előkerült leletanyag formai és díszítésmódjában is nagy hasonlóságot mutat a lúdvári anyaggal. A lelőhelyről ugyanakkor csupán egyetlen ép hengeres testű idolt ismerünk, ami 6 cm magasságú, s erősen elnagyolt kialakítású. A test felső harmadán kiemelkedő orr mellett a finoman benyomott szemek és száj jelöli az arcot. Két oldalán az átfúrt bütyök-díszszerű részek a karokat jelzik.

Az itt előkerült legáltalánosabb kerámiaformák között a különböző tárolóedények, ún. hombárok, tálak, fazekak, puttony alakú edények, csészék, füles csészék, bögrék és csőtalpas edények fordulnak elő. Az edénydíszítések is változatosak, a legjellegzetesebbek a csípett és a barbotin díszítések. Ez utóbbiak az edény felületét növelő technikát jelzik: ekkor apró agyaggyalókat helyeznek az edény felületére, ezzel rusztikus hatást kölcsönözve annak. A két ujjal becsípett díszítés rendezetlenül vagy mintát – gyakran kalászmintát, amely könnyen asszociálható a gabonaszár végén elhelyezkedő kalászba zárt szemekre – alkotva fordulhat elő.

Trogmayer Ottó kézzel írt feljegyzése a Vénusz előkerüléséről az ásatási naplóban

Jellegzetes körömbevagdolásos, ujjbenyomásos és a nádvég benyomásával kialakított díszítések az edények felületén

A Szilágyi majorból származó hengeres testű agyagidol, egy mécses- vagy oltártöredék

A művészettörténet különböző korszakaiban számos Vénusz-értelmezést találunk, amelyek kizárólag nőket ábrázolnak, és valószínűleg jól tükrözik az adott korszak nőideálját. Az élelemtermelő életmód korai időszakában nagy mennyiségben jelentek meg, és a Közel-Keleten, valamint Közép- és Délkelet-Európában széles körben terjedtek a nőket ábrázoló apró szobrok. Nyugat-Európa területéről ugyanakkor nem ismerünk agyagból készült idolt. Ezen okból az idolok megjelenését és elterjedését a neolitizáció közvetett velejárójaként értelmezik. Julian Thomas brit régész megjegyzi, hogy a Délkelet-Európára nagy mennyiségben jellemző idolok vélhetően az egyéni identitás kifejezéséhez is kapcsolódhattak, így akár egy konkrét személyt is megjeleníthettek, de mindenképpen egy sajátos társadalmi helyzethez, rituális cselekedethez kapcsolódhattak.

Ezek a változatos kinézetű szobrocskák az alapanyaguk mellett abban is megegyeznek, hogy minden kora neolitikus közösség emlékanyagában megtalálhatók és az esetek legnagyobb részében gödrökből és házakból kerülnek elő, többnyire töredékes állapotban. Egyértelmű magyarázatot sajnos sosem fogunk kapni arról, hogy valójában mire is használhatták ezeket a szobrocskákat, és milyen rítusnak is lehettek kellékei, az idolok darabokra törése azonban mindenképpen a hétköznapi, földi életből történő kivonásukat jelenthette.

A lehetséges okok száma tehát végtelen, amihez egy újonnan előkerült tárgy vagy egy új kutatási módszer akár egy-egy friss nézőpontot is hozzá adhat. Ennek fényében az idolok megtalálójának évtizedekkel korábban papírra vetett gondolatai máig érvényesek:

„Olyan ez, mint a kirakós játék, az első kis mozaiktól elindulva lépcsőről-lépésre, lassan bontakozik ki előttünk egy nagyon fontos történeti időszak képe, történelme, s bepillantást nyerhetünk az egykori mindennapok világába is.”

(Trogmayer Ottó: Ásatási történetek. Ötven év legszebb emlékei. Bába Kiadó, Szeged, 2004, 54)

A röske-lúdvári ásatás pillanatképe a terepi munka első napjaiban, középen Trogmayer Ottó látható (forrás: MFM Régészeti Adattár, leltárszám: 67-76/28)